

A DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÓK KÖRNYEZETTUDATRA GYAKOROLT HATÁSÁNAK VIZSGÁLATA

Dr. Nagy Szabolcs
egyetemi adjunktus
Miskolci Egyetem, Marketing Intézet
marvel@uni-miskolc.hu

A demográfiai változók a környezettudatos magatartás vizsgálata során különösen a fogyasztók szegmentálása esetén a legszélesebb körben használt jellemzők körébe tartoznak. A demográfiai változók szegmentálásbeli széleskörű és körültekintés nélküli használatától azonban meglehetősen sokan óvnak a szakirodalomban. Saját kutatásaim és a szakirodalom metaelemzése is azt támasztja alá, hogy a demográfiai változók használata esetén a „kellő óvatosság” elkerülhetetlen, azaz amennyiben lehetséges a szegmentumok kialakítása során inkább pszichográfiai és egyéb változókkal dolgozzunk. Ebben az utóbbi esetben valószínűleg sokkal homogénebb szegmenseket kapunk, mintha demográfiai változókat használtunk volna szegmentálási kritériumokként. A demográfiai változók viszont igen hatékonyan használhatók a kapott szegmentumok jellemzése során.

A demográfiai változók a környezettudatos magatartás vizsgálata során különösen szegmentáció esetén – a legszélesebb körben használt jellemzők körébe tartoznak. Ez részben a felmérésük egyszerűségével magyarázható, de sokszor az is előfordul, hogy a kutatók a demográfiai változókat különféle pszichográfiai változókkal (attitűd, motivációs, viselkedési, stb.) együtt vizsgálják. Az 1980-as és 1990-es évek során nagy előrelépést tett a szakma a környezettudattal kapcsolatos szocio-demográfiai jellemzők vizsgálata területén (lásd pl. Jones és Dunlap, 1992; Lowe és Rüdig, 1986; Milbrath, 1984; Stern és Dietz, 1994; Van Liere & Dunlap, 1980; Van Liere & Dunlap, 1981), a kapcsolatok létezésére, irányára és erősségére vonatkozó kutatási eredmények azonban meglehetősen inkonzisztensek (Olli, Grenstadt és Wolledeag, 2001). Az egyes demográfiai változók és a környezettudatos viselkedés közötti kapcsolat a szakirodalom vonatkozó részeinek metaelemzése alapján az alábbiak szerint írható le.

Kor

Sokan azt feltételezik, hogy a környezettudatos fogyasztók nagy valószínűséggel a fiatalabbak közül kerülnek ki. Ez a feltételezés azon alapul, hogy a jelenleg a fiatalok csoportjába tartozó fogyasztók akkor nőttek fel, akkor szocializálódtak, amikor a környezet ügye világszerte az érdeklődés középpontjába került, vagy állt (Straughan and Roberts, 1999); illetve nem annyira elkötelezettek a tradicionális értékek és az extenzív gazdasági növekedés iránt, mint idősebb társaik; valamint ők még kevésbé integrálódtak a domináns társadalmi paradigmába (Jones és Dunlap, 1992; Malkis és Grasmick, 1977). Az eléggé vegyes kutatási eredmények azonban ezt a feltételezést csak részben támasztják alá.

Néhány kutatás igazolta azt a hipotézist (pl. Van Liere és Dunlap, 1981; Zimmer és társai, 1994), hogy a fiatalok nagyobb valószínűséggel érzékenyebben reagálnak a környezeti ügyekre, mint az idősebbek. A későbbi kutatások viszont azt az eredményt hozták, hogy a környezettudatos fogyasztók idősebbek az átlagnál (Roberts, 1996). A kor változó környezettudatos viselkedésre gyakorolt hatása egy nagyon komplex kapcsolatrendszer sejtet, mivel eddig csak részben sikerült konzisztens, szignifikáns korrelációt kimutatni köztük, sőt néhányszor a várttal ellentétes eredményeket kaptak a kutatók (Dietz, Stern, és Guagnano, 1998; Hines és társai, 1986/1987; Schultz és társai, 1995; Van Liere és Dunlap, 1980). Scott (1999) kutatásai szerint az otthoni szelektív hulladékgyűjtésben való részvétel a kor növekedésével párhuzamosan emelkedik, míg Hallin (1995) szerint az idősebb kor pozitív korrelációs viszonyban áll a környezettudatos viselkedéssel.

Ez a nyilvánvalóan ellentmondásos eredmény akkor nyer értelmet Mårtensson és Petterson (1997) szerint, ha az öregedés általános hatását elkülönítetten kezeljük annak a hatásától, hogy az illető személy mikor született. Bár az idősebb emberek számára értelemszerűen több idő adatott meg a környezettudatos viselkedés elsajátítására, mégsem mehetünk el amellett a tény mellett, hogy amikor ők születtek (a II. Világháború környékén), akkor lényegesen többet kellett nélkülözni, mint manapság. A környezettudatos viselkedésüket megalapozó takarékoság, mértékletesség és óvatosság tehát a gyermekkori szocializációjukra vezethető vissza. Ezzel szemben azok, akik az elmúlt 1-2 évtizedben születtek egészen más okoknál fogva viselkedhetnek környezettudatosan. Ők már a gyermekkorukban szembetalálkozhattak különféle környezeti problémákkal, ráadásul egy olyan jóléti társadalomban születtek, mely környezeti nevelésben is részesíthette őket az iskolában.

A saját felmérésünk (Piskóti és Nagy, 1998) feltárta, hogy a két szélső korcsoport (0-18, 60- év felett) kivételével a kor dimenziói nem mutatnak szignifikáns eltérést a minta egészének viselkedésétől, azaz nem magyarázzák az egyes egyedek környezettudata közötti eltéréseket. A két, fent említett korcsoportra a polarizálódás jellemző, azaz az átlagosnál környezettudatosabb viselkedő és az egyáltalán nem környezettudatosan viselkedő fogyasztók felülreprezentáltak ezekben a korcsoportokban.

Nem

A legtöbb kutató abba az irányba hajlik, hogy a nőket környezettudatosabbnak vélje viselkedésüket tekintve a férfiaknál (Straughan és Roberts, 1999). Valamilyen mértékben ezt a feltételezést empirikus adatokkal is alá lehet támasztani. Roberts (1996) tanulmánya feltárta, hogy a „nők környezettudatos magatartása konzisztensebb a férfiakénál” Azonban ezt rögtön megcáfolják Larouche és társai (2001), hivatkozva Reizenstein és társaira (1974), akik kutatásaikkal kiderítették, hogy csak a férfiak hajlandók többet fizetni a légszennyezés megakadályozása érdekében. Ennek a kijelentésnek a relevanciáját a vizsgált viselkedés specifikussága miatt saját részről fenntartásokkal kezeltem. Ugyanez a fenntartás vonatkozik Balderjahn (1988) megállapításaira is, aki szerint a környezettudatos attitűdök és a levegőt nem

szennyező termékek használata közötti kapcsolat sokkal intenzívebb volt a férfiak körében, mint a nőknél.

Dietz, Kalof és Stern (2001), akik megállapításait szintén empirikus adatokkal igazolják, ezzel szemben a nőket környezettudatosabbnak tartják a férfiaknál, és ennek okát a két nem eltérő értékstruktúrájában látják, mert a környezeti értékekhez szorosan kapcsolódó altruista értékek a kutatásuk helyszínéül szolgáló USA-ban inkább a nők körében népszerűbbek. Mindezek miatt kijelenthető, hogy a nem és a környezettudat közötti kapcsolat bizonytalan. Ezt számos nemzetközi tanulmány is alátámasztja (lásd pl. Davidson és Freudenburg, 1996; Mohai, 1992; Stern, Dietz és Kalof, 1993).

Az ökofeministák (Eckersley, 1992; Salleh, 1984) azt állítják, hogy a nők a férfiaknál jobban képesek megérteni a természetet és annak kapcsolatait életet adó anya-szerepüknél fogva és amiatt, mert közelebb állnak a természethez a klasszikus, patriarchális rendszert tükröző „Isten-férfi-nő-természet” hierarchiában. Ráadásul mind a nők, mind pedig a természet a férfiak elnyomása alatt állnak. Ezen állításokat azonban meglehetősen nehéz lenne empirikusan igazolni, és ez eddig nem is történt meg. Hines és társai (1986/1987) az 1971 és 1986 között publikált tanulmányok meta-elemzése során úgy találták, hogy a nem és a környezettudat között nem mutatható ki korrelációs viszony. Ezt erősítette meg később Schultz, Oskamp és Mainieri (1995), akik szelektív hulladékgyűjtésben való részvétel és a nem közötti kapcsolatokat vizsgáló tanulmányokat elemeztek.

Van Liere és Dunlap (1980), illetve McStay és Dunlap (1983) azt derítették ki kutatásaik során, hogy a nők hajlamosabbak környezettudatosabban viselkedni, ha a cselekvések személyesek, magánjellegűek és kapcsolatban vannak a háztartással. Az utóbbi tanulmány feltárta, hogy a férfiak ezzel szemben sokkal aktívabbak a közszereplések területén (pl. kiállni egy környezettudatos magatartás mellett a politikai küzdőtéren). Mohai (1992) szerint a nők a férfiaknál egy árnyalattal jobban aggódnak a környezet állapota miatt, de azoknál kevésbé aktívak.

A saját (Piskóti és Nagy, 1998) kutatásunk feltárta, hogy a nők környezettudatosabban viselkednek a férfiaknál, mert amíg az alkalmanként környezetbarát kategóriában a két nem aránya lényegesen nem tér el egymástól (férfi=63%, nő=60%), addig az általában környezettudatos kategóriában 13%-kal több női válaszadót lehetett találni (nő: 31 %, férfi: 18%), a megkérdezett nők csaknem egyharmadát. A férfiak túlsúlya a nem környezetbarát kategóriában alátámasztja a fenti érvelést. Sőt, az is megállapítható, hogy az egyáltalán nem környezetbarát kategóriába csak férfiak tartoznak, női válaszadó egyáltalán nem esik oda.

Jövedelem

A kutatók között népszerű az a feltételezés, hogy a rendelkezésre álló jövedelem emelkedésével a környezettudatos viselkedés valószínűsége is növekszik, mert a magas jövedelemmel rendelkező egyének könnyebben megengedhetik maguknak a drágább környezetbarát termékek fogyasztását. A másik alapvető feltételezés az, hogy a jólét növekedése a posztmateriális értékek melynek egyik komponense a környezettudatosság felé való elmozdulást valószínűsíti a társadalomban és az egyének szintjén egyaránt (Inglehart, 1977 és 1997). Inglehardt szerint, amikor egy

társadalom éveken keresztül, akár évtizedekig prosperál, akkor a felnövekvő új generációk számára az olyan posztmaterális értékek élveznek prioritást, mint az egyenlőség, a politikai aktivitás és a tiszta környezet. A magasabb jövedelem pedig részarányosan alacsonyabb kiadásokat feltételez olyan anyagi javakra mint az élelmiszerek és a lakhatás. Ezeket a feltételezéseket azonban az empirikus adatok nem minden esetben támasztják alá. Így például Roberts (1996) és Samdahl és Robertson (1989) is úgy találták, hogy a környezettudatos viselkedés és a jövedelem között vagy konstans, vagy pedig negatív irányú kapcsolat mutatható ki.

Saját kutatási eredményeink (Piskóti és Nagy, 1998) szerint a jövedelem és a környezettudat között nagyon gyenge pozitív kapcsolat mutatható ki, azaz a magasabb jövedelmi kategóriákba tartozók az átlagnál alig érzékelhetően hajlamosabbak a környezettudatos viselkedésre. A magasabb jövedelem tehát egyáltalán nem garancia a környezettudatos magatartásra.

Végzettség

A magasabb végzettség általában környezettudatosabb magatartással jár együtt. Ennek a magyarázata az lehet, hogy a magasabb végzettséggel rendelkezők jobban informáltak környezeti ügyekben és az információk magasabb szintű feldolgozása jellemzi őket, ami által „képesé válnak a kritikus gondolkodásra, a mindennapi hiedelmek megkérdőjelezésére és a független ítéletalkotásra” (Eckersley, 1989, 221. oldal; lásd még 1992, 63. oldal). A magasabb végzettség a környezeti attitűd kognitív komponensére gyakorol pozitív hatást. A szakirodalomban található empirikus adatok azonban ezt a feltételezést nem mindig igazolják.

Bár Hines és társai (1986/1987) meta-analízise szerint a magasabb végzettségűek némileg hajlamosabbak a környezettudatos viselkedésre, Schultz és társai (1995) csak a megvizsgált hat tanulmány felében találtak szignifikáns korrelációt a végzettség és a környezettudatosság között, ezekből csak kettő volt pozitív. Straughan és Roberts (1999) kutatásai szerint viszont a végzettség és a környezettudatos magatartás közötti konzisztens, pozitív kapcsolat empirikus adatokkal is igazolható. Azonban ők sem tartják a végzettség változót a környezettudatos magatartás előrejelzése során alkalmazhatónak, mivel annak előrejelző ereje kicsi.

A Piskóti és Nagy (1998)-féle kutatás gyenge pozitív kapcsolatot mutatott ki a végzettség és a környezettudat változók között. A válaszadók közül a felsőfokú végzettségűek viselkedtek a leginkább környezettudatos módon, utánuk a középfokú, majd pedig az alacsony fokú végzettséggel rendelkezők következtek.

Politikai nézet

A nemzetközi szakirodalom szerint két politikai attitűd áll pozitív kapcsolatban a környezettudatossággal: az egyik a politikai radikalizmus (vagy liberalizmus), a másik pedig az egalitáriánus felfogás.

A politikailag radikálisnak tekintett liberálisok az átlagnál kevésbé integrálódván a domináns társadalmi paradigmába, feltételezhetően nagyobb mértékben támogatják a társadalmi és környezeti változások ügyét (Dunlap, 1975; Dunlap, Van Liere, Mertig, Catton és Howell, 1992; Lowe és Rüdig, 1986). Emiatt,

akik radikális politikai nézeteket (értékeket) vallanak, várhatóan az átlagosnál környezettudatosabban fognak viselkedni. Ezt a feltételezést Hines és Gifford (1991) empirikus adatokkal támasztotta alá, amit később Straughan és Roberts (1999) is megerősítettek, kimondván, hogy a környezettudat és a liberalizmus között gyenge, de pozitív irányú kapcsolat létezik.

Saját kutatásunk (Piskóti és Nagy, 1998) alig érzékelhető, pozitív kapcsolatot mutatott ki a liberális politikai attitűd és a környezettudatosság között, mivel kiderült, hogy a liberálisok az általában környezettudatos kategóriában egy kicsivel felülreprezentáltak, míg a nem környezettudatosban alulreprezentáltak voltak, azaz összességében az átlagosnál alig érzékelhetően környezettudatosabbaknak nevezhetők.

A nyugati kultúrakutatók már a 80-as évek elején feltárták, hogy a környezet iránti aggodalom az újraelosztást hirdető egalitáriánus kulturális felfogásból ered (Douglas és Wildavsky, 1982; Wildavsky, 1991). O'Riordan (1981) azt írja, hogy "a klasszikus ököcentrikus felfogás táptalaja az önmagára támaszkodó közösség, amelyben minden autoritást megkérdőjeleznek, és ahol minden döntés konszenzuson alapul." A legújabb tanulmányok alátámasztják az előbbi feltételezést, mert azt mutatják, hogy az egalitáriánus felfogás és a környezet iránti aggodalom közötti kapcsolat fennáll (lásd Dake, 1991; Ellis és Thompson, 1997; Grendstad és Selle, 1999).

Lakhely

Van Liere és Dunlap (1980) szerint a vidéken élők elsősorban utilitáriánus szemlélettel közelítik meg a természetet, mert a megélhetésük nagyrészt a természettől függ, míg a városiakok nem-haszonelvű megközelítését a lakóhelyükön tapasztalható környezetszennyezés és szmog is erősítheti. Azonban ez nem jelent semmilyen garanciát arra vonatkozóan, hogy a városiakok fognak is tenni valamit az őket fokozottabban érő környezeti ártalmak ellen. Másrészt a vidéken élők szinte a küszöbüket átlépve a természetben találják magukat, így többet foglalkozhatnak a természet ügyével, többet tartózkodhatnak a szabad levegőn, melyek egyes kutatások során indikátorként is szerepelnek. Olli, Grendstadt és Wollebaek (2001) szerint a vidéki-városi ellentét pár soha nem jelezte előre pontosan a környezettudat mértékét, ezért a későbbi vizsgálatok során a figyelmen kívül hagyását javasolják.

Saját kutatásaink (Piskóti és Nagy, 1998) igazolták a fent leírtakat, mivel a környezettudat mértéke nem különbözött szignifikánsan a községekben élő, a vidéki városi és a fővárosi válaszadók körében.

Foglalkozás

A szakirodalom (Kowalewski, 1994; Sullivan, McCann, de Young és Erickson, 1996; Vogel, 1996) a foglalkozásokat általában két csoportja osztja, amikor a környezettudattal való kapcsolatukat vizsgálja: kitermelő és nem-kitermelő foglalkozásokra. A kitermelő foglalkozások alapvetően a környezetre ártalmasak, ezért az egyén nem környezettudatos viselkedését jelzik előre, amit az enyhíthet, hogy ezeket a foglalkozásokat a természetben gyakorolják, pl. mezőgazdasági munkák.

Mások, így például Olli, Grendstadt és Wollebaek (2001) a szellemieket tartják az átlagosnál környezettudatosabbnak, de mivel a környezettudat és a szellemi foglalkozás közötti kapcsolat csak nagyon gyengének bizonyult, ezért a foglalkozás-változó későbbi alkalmazásától óvnak.

Saját kutatásaink (Piskóti és Nagy, 1998) szintén hasonló eredményt hoztak: a szellemiek között az átlagosnál magasabb volt a környezettudatosabbak aránya.

Egyéb demográfiai változók

Saját kutatásunk (Piskóti és Nagy, 1998) a fenti demográfiai változókon kívül vizsgálta még a családi állapot, a gyermekek száma és a társadalmi (civil) szervezetekben való részvétel és a környezettudat közötti lehetséges kapcsolatokat.

Bár a családosok az egyedülállóknál kissé hajlamosabbak a környezettudatos viselkedésre, ez mégsem tekinthető előrejelző tényezőnek, hiszen nincs szignifikáns összefüggés a környezettudat és a családi állapot változó között.

A környezettudat és a gyerekek száma között sem fedezhető fel szoros korrelációs kapcsolat, így ez a változó sem tekinthető magyarázó erejűnek.

A társadalmi/civil szervezetekben való részvétel sincs hatással a környezettudat mértékére.

Az 1998-as megkérdezéses vizsgálatunk is az alábbi demográfiai változókkal dolgozott: nem, életkor, lakhely, családi állapot, gyerekek száma, iskolai végzettség, jövedelem, társadalmi/civil szervezetekben való részvétel és politikai szemlélet, beállítottság. A kapott eredményeket az alábbi táblázat összegzi:

Korreláció	nem	kor	lakhely	Családi állapot	Gyerekek száma	végzettség	jövedelem	Civil szervezeti tagság	Politikai nézet
Környezettudatos magatartás	0,21	0,05	-0,08	0,06	-0,11	0,22	0,12	-0,03	0,05

Hatással van a környezettudatra	Nincs hatással a környezettudatra
nem végzettség	kor lakhely jövedelem* családi állapot gyerekek száma* társadalmi/civil szervezetben való részvétel politikai szemlélet

* alig érzékelhető kapcsolat mutatható ki

1. táblázat

A környezettudatot befolyásoló demográfiai változók

Összegzés

Mindezekből is látszik, hogy a demográfiai változók inadekvát előrejelzői a környezettudatos viselkedésnek és használatukat a környezettudatos fogyasztók szegmentálása során célszerű elkerülni. A különféle tanulmányok rendszerint csak gyenge korrelációs kapcsolatot tudtak kimutatni és az eredmények sokszor egymásnak is ellentmondanak.

Straughan és Roberts (1999) eredményei rávilágítottak arra, hogy bár a nem, kor és végzettség változók szignifikánsan korreláltak a környezettudatos magatartással abban az esetben, amikor külön-külön vizsgálták őket, mégis az együttes magyarázó erejük csak nagyon gyengének bizonyult (a csak demográfiai változókat tartalmazó modell esetében a variancia (R^2) csak 0.087 volt, míg a pszichográfiai változók esetében ugyanez az érték 0,393-nak bizonyult). Ennek és más, addigi kutatások fényében a szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy a környezettudatos magatartás feltárása során a demográfiai változókat csak erőteljes megkötések árán lehet szegmentációs szempontként alkalmazni, bár használatukat amennyiben a konkrét empirikus adatok ennek ellent nem mondanak inkább célszerű elkerülni. Mégis számtalan kutatás dolgozik demográfiai változókkal a környezettudatos fogyasztók szegmentálása során, azok könnyű használata és felmérhetősége miatt (Schlegelmilch és társai, 1996). Saját kutatási tapasztalataim fényében azonban mindenkit óva intek a demográfiai változók szegmentálás során történő alkalmazásától és helyette a pszichográfiai változók használatát javaslom.

Felhasznált irodalom

- [1] Dake, K. (1991). Orienting dispositions in the perception of risks: An analysis of contemporary worldviews and cultural biases. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 22(1), 61-82.
- [2] Davidson, D. J., & Freudenburg, W. R. (1996). Gender and environmental risk concerns—A review and analysis of available research. *Environment & Behavior*, 28(3), 302-339.
- [3] Dietz, T., L. Kalof. and P. Stern. 2001. Gender, values, and environmentalism. *Social Science Quarterly* 83(1), 353-364.
- [4] Dietz, T., Stern, P. C., & Guagnano, G. A. (1998). Social structural and social psychological bases of environmental concern. *Environment & Behavior*, 30(4), 450-471.
- [5] Douglas, M., & Wildavsky, A. (1982). *Risk and culture. An essay on the selection of technical and environmental dangers.* Berkeley: University of California Press.